

zetében szereplő cikkét kellett volna használni, ez a legteljesebb megnyilatkozása a szerzőnek. Szepesnél figyelembe vettem volna az egyre gazdagabb szlovák szakirodalmi termést is (pl. Z dejín Spišského prepošstva. Red. L'uboslav Hromjak. Spišské Podhradie 2010. vagy Jozef Špirkónak még a II. világháború előtt megjelenő munkái, mindezekre l. Buják Gábornak a Fons folyóiratban hamarosan megjelenő tanulmányát). Titelnél sajnós a mindig körültekintő szerző egy régi, de már többször cáfolt tévedést újít fel. A dél-magyarországi káptalant nem alakították 1264-ben ágostonrendi prépostsággá. Az adat a Tolna megyei Tölre vonatkozik, ott lett ágostonos monostor, ahogy azt legújabban K. Németh András és Ódor János Gábor kimutatta (Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve 27 [2005] 131–157., különösen 135–137.). Magam megvizsgáltam volna még a kalocsai érsekség alá tartozó (!) Hájszentlőrinc esetét. Jóllehet egyetlen egy késő középkori lista sem tartalmazza az itteni prépostságot, Kálmán halicsi király 1226-ban viszont uralkodói patronátus alatt lévőnek tudta (Fejér: Codex diplomaticus VI/2. 363–364.).

A következő csoport a királyi alapítású, kápolnából plébániává váló egyházakat, rezidenciális kápolnákat, hospesközösségek plébániáit veszi sorra (Buda, Sárospatak, Pápa, Visegrád). Mint már említettem, Kiss Gergely elveti ezeknek a szent kápolna-típusba való sorolását. Az utolsó vonatkozó alfejezet a dél-erdélyi szász dékánátusokat tárgyalja, a vonatkozó német szakirodalom teljességének ismeretében. Ezek az exempt dékánátusok a királyi földön letelepedő németek egyházai közül Szeben (kezdetben prépostság, majd dékánátus) és Brassó (esperesség/dékánátus) intézményeit jelentik, mindkettőt megpróbálták az évszázadok során püspökséggé is alakítani, sikertelenül. A dél-erdélyi németek nem kis hányada azonban végig az erdélyi püspök joghatósága alatt maradt.

Az összegzés az esztergomi érsek alá tartozó királyi egyházaknál az alapítás királyi mivoltát, a királyi birtokon való fekvést vagy a hospes kiváltság meglétét hangsúlyozza, és felhívja a figyelmet arra: nem minden királyi egyház lett exempt. Magam kiemelttem volna a nyugat-európai vonatkozó intézményekkel való egyezéseket és különbségeket. Véleményem szerint a hazai ritka pápai exemptio a királyi hatalom és ebből fakadóan Esztergom érsekének erejét mutatja, a gregoriánus reformmozgalom sikere után az egyházból kiszorulni kezdő európai uralkodók közül a magyar király és vezető érseke sikerrel védték ki a pápai kiváltságolás iránti igényeket. Kiss Gergely kiváló munkáját francia és angol összefoglaló, fogalomtár, táblázatok és minőségi térképek zárják.

Thoroczkay Gábor

NOMEN EST SOCIETAS?

Új monográfiák középkori személyneveinkről és társadalomtörténeti vonatkozásaik

N. Fodor János: Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526). Magyar névtani értekezések 2. Bp., 2010. 159 o.

N. Fodor János: A Felső-Tisza-vidék késő középkori személyneveinek szótára 1401–1526. Magyar névtani értekezések 3. Bp., 2010. 326 o.

Slíz Mariann: Személynévadás az Anjou-korban. Históriaantik, Bp., 2011. 269 o.

Slíz Mariann: Anjou-kori személynévtár 1301–1342. Históriaantik, Bp., 2011. 508 o.

Az ELTE Nyelvtudományi Intézete nagy hagyományokkal rendelkezik a történeti névtannal összefüggő kutatások terén, s ez hatványozottan igaz a középkor személyneveivel (azaz nyelvtörténeti szempontból az ómagyar korrallal) kapcsolatosan. Erre nézve talán elég csak Fehértői Katalin ilyen irányú munkásságát megemlíteni.

A téma — egészen pontosan a középkori személynévadás hátterében megbúvó társadalmi motiváció — roppant fontos a történészek, főleg a középkor kutatói számára is. Az elnyert személynév szoros kapcsolatban áll a névviselő társadalomban betöltött szerepével, külső vagy belső tulajdonságaival, illetve egyéb — őt a szűkebb közösség más tagjaitól megkülönböztető — sajátosságaival. A személynevek e jellegzetességükből adódóan olyan társadalomtörténeti információkat őriznek a számunkra, amelyeket más forrásból kinyerni a legtöbb esetben nem lehet. A foglalkozásnévből képzett nevek a kézműipari tevékenységre, a helynévi eredetűek a jobbágyi migrációra,

az etnikumra utaló nevek a nemzetiségi viszonyokra, míg más típusúak (például az apa nevéből képzettek) többek között a családi kapcsolatokra nyújtanak adatokat. A magyar középkortudomány képviselői már régóta tisztában vannak e ténnyel, közülük többen is felhasználták a középkori személyneveket hasonló következtetések levonására, sőt, néhányan részletesebben is foglalkoztak az ilyen irányú elemzések lehetőségeivel (Székely György, Kubinyi András).

A személynevek vizsgálatának módszertana, hogy hogyan és milyen esetekben lehet egy nevet ilyen célokra felhasználni rengeteg speciális kérdést vet fel azonban, ami bizonytalanná teheti a vizsgálat végeredményét. Az egyik legfontosabb ilyen, hogy vajon csak egyszerű megkülönböztető nevet, vagy már öröklődővé vált családnevet visel-e a forrásban szereplő illető? Utóbbi esetben ugyanis a személy és a nevében szereplő információ már jó eséllyel eltávolodott egymástól, ezért történeti forrásként nem használható fel. A kérdés megítélése, a családnevek kialakulásának problémája a nyelvészek körében sem egyértelmű ügy. Előrelépés pedig csak akkor várható ezen a téren, ha nagyszámú nevet sikerül a különböző korszakokból összegyűjteni és ezeket szisztematikusan, egységes elvek alapján vesszük vizsgálat alá.

A közelmúltban az ELTE Nyelvtudományi Intézetének műhelyében két olyan — PhD disszertáción alapuló — monográfia is napvilágot látott, amely ennek a feltételnek a legmesszebben megfelel. Szerzőik, Slíz Mariann és N. Fodor János a fiatalabb nyelvészgenerációhoz tartoznak ugyan, de nevük már jól ismert szakmai körökben, hiszen több munkában bizonyították a téma iránti elkötelezettségüket és hozzáértésüket. Az sem hátrány és érezhető is műveiket lapozgatva, hogy mindketten folytattak történeti stúdiumokat is.

A két monográfia komoly társadalomtörténeti vonatkozásokkal rendelkező, egy-egy korszakot felölelő (együttal a korábbi kutatásokat és egymást is szervesen kiegészítő) névtörténeti elemzés, amelynek bázisát, a nagy munkával összegyűjtött korabeli személyneveket a szerzők — teljesen indokoltan — a monográfiával párhuzamosan külön adattárban is közzölték.

Műveik célkitűzése pedig már önmagában is hiánypótló: szemben a kutatás korábbi irányvonalával, amely főleg az Árpád-kor neveinek összegyűjtésére törekedett, ők a 14. és 15. századból származó névanyagot vizsgálják. A magyar személynévadás fejlődésében a döntő — s egyúttal komoly társadalomtörténeti háttérrel is bíró — változás, így a két- vagy többemű személynevek kialakulása, illetve a családnevek megjelenése a 14. századtól indult meg, így e korszak ilyen irányú vizsgálata mindenképpen komoly eredményeket ígér.

Ha időrendben haladunk, a kettő közül Slíz Mariann munkájával kell kezdenünk az ismeretést, amely a 14. századból származó személyneveket vizsgál. A nagyjából 14 000 névadat az Anjou kor első felére (1301–1342) vonatkozik. A gyűjtés alapja az Anjou-kori okmánytár, a Hazai Okmánytár és két családi (a Károlyi és a Héderváry) gyűjtemény, továbbá az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékek. Az Anjou-kori oklevéltár regesztái azonban ilyen célokra nem voltak felhasználhatók, részben a nevek magyaros közlése, részben pedig amiatt, hogy a sorozat nem törekszik az oklevélben szereplő összes név felsorolására.

A mű nagy ívű historiográfiai bevezetővel indul, s egyúttal a kitűzendő célt is megismerteti az olvasóval. A nevek összegyűjtése a szerző szerint nem pusztán cél, csupán eszköz. Ez a bagatellnek tűnő megjegyzés érthető, ha tudjuk, hogy a korábbi publikációs gyakorlatban nem voltak ritkák az egyszerű, már-már öncélú és mindenféle komolyabb elemzéstől mentes középkori személynévanyag-közlések sem.

Slíz Mariann azonban az összegyűjtött nevek segítségével olyan nagy horderejű kérdésekre próbál választ adni, mint a nevek területi, időbeli és társadalmi megoszlása, a nápolyi származású királyi család és a magyarság neveinek egymásra hatása, az irodalmi eredetű névadás valamint a szentkultusz és a személynévadás összefüggései, vagy pedig a családnevek kialakulásának problémái.

A munka nagy erénye, hogy az olvasó remek képet kap azokról a módszertani buktatókról és lehetséges megoldásairól is, amelyek egy ilyen személynévanyag gyűjtése és feldolgozása során a kutatóra leselkednek, de a terminológiával, annak használatával kapcsolatosan megjelenő nehézségekről is beszámol.

Kifejezetten fontos része a dolgozatnak például az a fejezet, amely a névadás különféle korszakait próbálja meghatározni. A szerző véleménye szerint a családnevek kialakulásának első szakaszában az egyénnevek még csak különféle jelzős szerkezeteket kaptak. Ebben a periódusban lehet elsősorban „körülírással” nevekről beszélni. A második korszakban kialakult néhány jellegzetes és jól megkülönböztethető megnevezés-típus: így a *de+helynév*-ből álló, a *filius*-os és a *dictus*-os

névszerkezetek is ekkor jelentek meg. Végül, a személynevek fejlődésének harmadik szakaszában a névelemek egyre inkább megszilárdultak és öröklődővé váltak, azaz létrejöttek a családnevek.

Némileg merész, de elfogadható módon a szerző nem tartja megfelelőnek a Fehértói Katalin által bevezetett és széles körben elterjedt „megkülönböztető név” terminust, ehelyett „megkülönböztető névelem”-ről és „névkiegészítő elem”-ről beszél. Főleg utóbbi felvetése figyelemre méltó: az általa Hajdú Mihály nyomdokain említett, a névszerkezetek integráns részének tekintett „névkiegészítő elemek” méltóságra és társadalmi helyzetre vonatkoznak, s egy részük az oklevelekből jól ismert korabeli társadalmi terminológia részét képezi (ilyen véleménye szerint többek között a *magister*, *magnificus*, *domina*, *comes*, vagy a *iudex curie* is).

A szerző a néviselők társadalmi helyzetének meghatározását is elvégzi, ezért a feldolgozásnak vannak bizonyos korlátai: a területi egyenlenségek mellett megemlítendő még a különféle társadalomtörténeti problémák is (a női nevek alacsony aránya a korabeli oklevelekben; a parasztságról beszámoló összeírások hiánya; az egyes városokban emellett sok esetben megfigyelhető, hogy a különféle etnikai csoportok alul vagy felülreprezentáltak, stb.).

A szerző a néviselők társadalmi helyzetének meghatározását is elvégzi, bár elismeri, hogy ez az egyik legnehezebb kérdés. Megkülönbözteti a birtokosokat, a városi és a „mezővárosi” polgárokat, a jobbágyokat, míg mindenki mást az „egyéb” kategóriába sorol.

Az említett egyenlenségek eredményezik azt a sajátosságot, hogy a névanyag nem tükrözi az előnyelvi viszonyokat. A világi személyek között 7863 férfi és mindössze 270 női név található. A férfiak közül 6743 birtokos, 246 polgár, 157 a szerző szerint „mezővárosi polgár”, 277 jobbágy, 440 pedig „egyéb”, azaz besorolhatatlan. A pápai tizedjegyzékekben 1095 név a papság középső rétegéhez, 4085 pedig az alsópapsághoz sorolható.

A szerző által meghatározott „mezővárosi polgár” kategória a 14. század első felében még nehezen értelmezhető és ezért csak kevésbé elfogadható kifejezés, hiszen a különféle településformák még erőteljes mozgásban voltak. Klasszikus értelemben vett mezővárosokról beszélni ezért a század utolsó egy-két évtizedét leszámítva nem indokolt. Szerencse, hogy az ebbe a kategóriába sorolt nevek száma nem túl magas, így az összképen ez a kategorizálás sokat nem változtat.

Slíz hatalmas névanyagát logikus módon területi szempontok alapján is vizsgálni kívánja, ehhez pedig a középkori Magyar Királyságot régiókra bontja. A régióalkotáshoz alapvetően a korabeli egyházmegyék területi elhelyezkedéseit veszi figyelembe, a püspökségek által megosztott vármegyék esetében pedig önkényesen dönt a hovatartozásról. Módszere nem minden esetben teljesen elfogadható. A horvát-szlavón megyék dunántúli megyékkel történő összevonása, vagy az Észak-Alföld összekapcsolása az északkeleti országrész nagyrészt német és szláv lakosságú határvidékével azt a veszélyt hordozza magában, hogy etnikai-nyelvi jellegét tekintve sokszínű területeket veszünk egy kalap alá. Figyelembe véve azonban a kérdés nehézségeit, ezt mégsem róhatjuk fel neki.

Slíz Mariann a fenti forrásrendezés elvégzése után áll neki tehát az elemzésnek. Elsőként az egyénneveket veszi sorra. Eredményeit és a százalékos adatokat több tucatnyi jól szerkesztett táblázatban ismerteti. A hely szűkössége miatt nem áll módunkban a teljes elemzést végigkövetni, ehelyett csak a történész szemszögéből fontosabb témákra szeretnénk felhívni a figyelmet.

Az etnikai viszonyok meghatározása a nevek alapján érezhetően nehézkes: a latin nyelvű oklevelezési gyakorlat keresztény nevei ugyanis elfedik a valós etnikumot. A névadásban ráadásul a családi hagyománynak, a névdivatnak és a presztízsnak is igen nagy szerepe volt, ez pedig nem konvertálható „nemzetiségi” viszonyokkal kapcsolatos következtetésekre.

Az egyénnevek eredetével kapcsolatosan megállapítható, hogy a legnépszerűbbek minden társadalmi csoportnál a görög-latin eredetű nevek voltak. A birtokosoknál ez a tendencia még erőteljesebb, ami annak köszönhető, hogy a nemzetségek körében egyes nevek jóval gyakrabban fordulnak elő, mint mások. Az egyházi rétegekben ugyanakkor kifejezetten magas az idegen nevek száma. A nyugati származású (német és francia), valamint szláv nevek aránya a középpapság körében erőteljesebb, mint az alsópapságnál.

Érdekes eredmény, hogy nem lehet kimutatni komolyabb eltéréseket az egyes régiók között a névdivat tekintetében, a jövevény nevek pedig mindenhol 90% feletti arányt mutatnak a magyar eredetűekkel szemben. Ugyanígy, a szláv nevek aránya sem mutat összefüggést a szláv településterületekkel, az egyetlen kivétel a horvát-szlavón régió, ott azonban a viszonylagosan kevesebb adat is okozhatja a torzítást. Kimutathatók ugyan bizonyos törvényszerűségek (például az erdélyi egyházmegyében viszonylagosan magasabb a német nevek gyakorisága, vagy a László név

a váradi egyházmegyében a legelterjedtebb országos szinten), de további, még több adaton alapuló vizsgálatok kellenének még ahhoz, hogy a kérdésben tisztán láthassunk.

A mű egyik legérdekesebb része a névadási tendenciák háttérével foglalkozik. Ilyen például a szentkultuszok hatása a névadásra. Az uralkodói famíliák (így az Anjouk is) felhasználták a dinasztikus névadás során a családi szentek neveit, egyúttal tehát a királyi egyházpolitikával is szorosban összefüggött ez a dolog. Vannak emellett olyan szentek (így a legnépszerűbb „magyar szent háromkirályok”: István, László és Imre), amelyek országosan is igen magas arányban szerepelnek a nevek között. Közülük a legnépszerűbb István volt, érdekes azonban, hogy más, szintén nagy tiszteletnek örvendő szentek nevei nem tudtak meggyökerezni a magyar személynévanyagban. Gellért például egy sincsen a vizsgált nevek között. A névadás természetesen a helyi egyházi patrocíniumokkal is összefüggött.

Az Anjou-korban megjelenő másik fontos névadási tendencia a lovagi kultúrával kapcsolatos irodalmi névadás. A lovagi kultúra és az ahhoz köthető irodalmi kincsben található nevek (Trója-mondakör, Artúr-mondakör, Nagy Sándor-mondakör, a breton eredetű Trisztán és Izolda-mondakör) érezhetően átszűrődtek tehát a társadalomba, főként a birtokosok körében.

A nemzetségi- és családi névadás és a névöröklés erőteljes jellegzetesség a birtokos rétegek körében, de a királyi családban is van rá adatunk. A nemzetségek tagjainak nevében rendszeresen megjelenik a nemzetség „alapítójának” neve (az Ákos nemből legalább 6 Ákos volt, a Csákoknál legalább 8 Csák, stb.). Nem korlátozódott ugyanakkor minden esetben csupán a nemzetség névadójára ez a névadási metódus (így például a Gütkeled nb. Amadé ágon összesen 5 Amadé nevű személy jelenik meg). Ez utóbbi az úgynevezett „tiszteleti névadás” klasszikus példájának is tekinthető.

A mű második felében az egyénnevek után a megkülönböztető névelemek és családnevek kerülnek terítékre, amelyek a társadalomtörténet szempontjából még jelentősebbek. A vizsgált korszakban valódi családnevek még csak roppant ritkán jelennek meg, a korszak nevei közül azonban több is a családnevek kialakulásának korai előzményeként értékelhető. A kérdés számos komoly módszertani buktatót rejt magában, ezért hasznos, hogy a szerző nagy vonalakban ismereti a téma kutatástörténetét is.

A dolog nehézségeit jól mutatja, hogy olykor nagyon nehéz eldönteni, hogy egy körülírás vagy megkülönböztető névelem mely családtagokra vonatkozik a forrásokban. Egy *filius*-szal rendelkező szerkezet például lehet már akár családnév is, de ha több is van belőle egy névszerkezetben, akkor nem kizárt, hogy még csak egyszerű körülírásról van szó. Ugyanígy, a *de* prepozícióval kapcsolatosan sok esetben nem lehet megmondani, hogy az a fiú, avagy az apa nevéhez kapcsolódik-e (*x filius/filius? PL.] y de z*).

A névszerkezetre természetesen a névviselő neme is hatással van: a nők nevei ugyanis — társadalomtörténeti okokból következően — a 14. századig elsősorban körülírással módon jelennek meg, azaz szinte kizárólagosan családi kapcsolataikkal összefüggő relációban nevezik meg őket, alapvetően a férjük alapján.

A jogi ügyletekben játszott szerep szintén hatást gyakorolt az egyén megnevezésére. Rövidebb volt ugyanis a megnevezés, ha a név viselője csak említésre került egy másik személy jogügyletével kapcsolatosan, de ugyanez elmondható a királyi emberekre és a fogott bírókra nézvést is. Ha pedig a vizsgált név az oklevél kibocsátójáé volt, akkor a legfontosabb névelem mindig a tisztség vagy a méltóság volt. Az okleveles gyakorlat, a nevek írásba foglalása mindenképpen felgyorsította a családnevek kialakulásának folyamatát, a pontos azonosításra törekvés megszilárdította az egyes névalakokat, főleg az alsó néprétegek, így például a jobbágyság esetében.

Érdekes az egyelemű nevek súlytalansága a névanyagban: a teljes világi korpuszból (8414) mindössze 208 ilyen van. A megkülönböztető névelemek használata igen gyorsan elterjedt tehát a 14. század első felére a különféle társadalmi csoportokban. Az eltérő körökben a családnevek megjelenése szempontjából nem igazán lehet nagy kronológiai eltéréseket találni, azaz nagyjából egy időben jelenhettek ezek meg.

A mű eredményeivel kapcsolatos legfontosabb tapasztalat, hogy a személynév kutatásban eddig alkalmazott gyűjtési és vizsgálati elvek között komoly eltérések vannak, így pedig csak nehezen lehet ezeket összevetni egymással. Ahhoz, hogy egységes és valóban hiteles képet alkothassunk a középkori magyar személynévről és a családnevek kialakulásáról, szükség lenne a különféle módszerek összehangolására.

N. Fodor János monográfiája hasonló metodikát alkalmaz, mint az imént ismertetett munka, amelyhez azonban nem országos adatgyűjtést végzett a szerző, hanem egyetlen nagyobb terü-

let, a Felső-Tisza-vidék személyneveit vette vizsgálat alá, így névanyaga az imént ismertetett műnél mindenképpen egységesebb jelleget ölt. A mű célja N. Fodor megfogalmazása szerint „egy adott területre vonatkozó, minél nagyobb számú adatmennyiséget tartalmazó kései ómagyar személynévi adatbázis” összeállítása a 15. századból, másrészt pedig „az adatok minél átfogóbb, több szempontú” elemzése, s ezáltal a családnevek rendszeréről vallott nézetek árnyalása.

A könyv előzményének tekinthető PhD disszertáció 10500 személynévből álló korpuszt használt fel a vizsgálathoz. Ez az adatmennyiség megfelelő vizsgálati módszerekkel már elegendő ahhoz, hogy adalékokat nyújtson a családnevek kezdeti történetéhez és segít megválaszolni azt a kérdést is, hogy mikor és miért, de legfőképpen hogyan jöttek létre természetes úton a magyar családnevek. Alapvetően két nagy társadalmi csoport névadási szokásait vizsgálja monográfiájában: a nemességét és a jobbágyságét.

A munka foglalkozik alapvető névtani és terminológiai kérdésekkel is, így például szisztematikusan meghatározza a személynevek típusait. Ezek közül a legáltalánosabb a keresztnevek, családnevek, becenevek, és ragadványnevek kategóriája. A személynevek terminológiai megnevezésére a szerző szerint a kutatásban igen nagy a sokszínűség, az újabb és újabb szakkifejezések bevezetése ráadásul folyamatosan növelte ezt a terminológiai zűrzavart. A szerző kevésbé kritikus a Fehértói Katalin által bevezetett „megkülönböztető név” terminussal. Felhívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy a korábbi, „kételemű névrendszer” kifejezés helyett manapság a „névszerkezet” tűnik elfogadhatóbbnak, így a mű is ezt használja.

N. Fodor kitér a családnevek kialakulásának kérdésére. Magyarországon ez a nyugati fejlődést több száz évvel követve jelent csak meg. Historiográfiai összefoglalójában szemléletesen ismerteti az ezzel kapcsolatos korábbi véleményeket. Korszakolni próbálja a személynevek fejlődését is: kitér a családnevek előtti magyar névrendszerre, azaz az egytagú nevek korszakára, amit a körülírási személynévszerkezetek követtek. Felhívja a figyelmet arra a sajnálatos tényre is, hogy ezen a téren az írásbeliség és a szóhasználat közötti összefüggésekről sajnos nincsenek megfelelő adataink.

A kéttagú névszerkezet a 14. század folyamán alakult ki, és szilárdult meg, a folyamatot pedig remek okleveles példákkal érzékelteti a szerző. Ez alapján nem teljes mértékben fogadható el az az eddig általánosnak tekinthető állásfoglalás, miszerint „amennyiben a név élőnyelvi használata már magyar nyelvű volt, azt sohasem fordítják le a scriptorok, adóösszeírók stb. latin nyelvre, inkább megpróbálták a (még kialakulatlan) hangjelölés útján rögzíteni”. Ennek számos ellenpéldáját sorolja fel N. Fodor János, párhuzamos magyar és latin adatokat említ saját korpuszára alapozva.

A családnevek kialakulási időpontjának megítélésében a munka számvetése szerint jelentős eltérések vannak a kutatásban, amelyek a 13–18. század között ingadoznak. A történészek körében is alapvetők azok a vélekedések, miszerint a családnevek a 15–16. században még nem alapodtak meg, de ennek ellenére már széles körben megjelentek.

Fehértói szerint már a 14. század második felében is léteztek családnevek. A dolgozat a 15. század elejéről sorol fel ilyen példákat. Nagyon érdekes az a forrásokkal jól megalapozott észrevétele, miszerint a bihari Ópályi személyneveinek 30%-a már családnevet viselt. Nyilván, az egyes helyek névadási szokásaiban jelentős különbségek lehettek, ennek köszönhető a nagy időbeli eltérés Fehértói és N. Fodor János adatai között.

Nagyon érdekesek azok a női nevek is, amelyek a férj személyére utalnak (*-né* típus), s ilyenek már olykor-olykor a 14. században is megjelennek. A szerző a 15. századból olyan példákat is fel tud már sorolni, amikor több, egymás utáni forrás (főleg összeírások) is következetesen ugyanazzal a megkülönböztető névvel említi az adott telken található személyeket, így ezek már nyilvánvalóan családnevek lehettek.

N. Fodor János részletesen elemzi művében a Várdai-uradalom 15–16. századi családneveit, amelyeket 5 időmetszetben vizsgál (1445–1453; 1501–1526; 1560; 1621; 1680-as évek illetve 1715). Döge község példáján jól látszik, hogy noha lehetnek köztük véletlen egybeesések is, hosszabb időszakot tekintve azért megjelennek bizonyos folytonosságok a névhasználat tekintetében, azaz a családnevek továbbélése olykor megfelelően adatolható.

Szóba kerülnek a nemesi személynevek is. Ha a legáltalánosabbnak tekinthető *de+helynév* típusú nevek a későbbiekben is használatban maradnak, akkor N. Fodor vélekedése szerint az öröklődés kritériumainak is egyértelműen megfelelnek, azaz családnevként lehet tekinteni őket. Ráadásul az *-i* képzős nemesi nevek csak későn jelentkeznek, ezért a latinos névforma is család-

névnek vehető. Persze csakis a genealógiai adatok birtokában tudunk erről megfelelő véleményt alkotni.

Kitér a mű a *de* prepozíció és az *-i* képző nélkül álló helynévi eredetű személynevek kérdésére is. Itt alapvetően arról a nagy vitákat kiváltó alapproblémáról van szó, hogy vajon valóban lehet-e pusztán helynév eredetű személynevekről beszélni. A szerző szerint lehetnek a dolognak komoly társadalmi összefüggései is, azaz a *de* prepozíciós nevek inkább a nemességgel, a többi inkább a jobbágysággal állhat összefüggésben. N. Fodor elképzelhetőnek tartja, hogy előbbi alapvetően a birtokjoggal lehet kapcsolatban az írásos gyakorlatban, azonban az élőszóban nyilván ezeket a neveket is *-i* képzővel használták.

A harmadik, „Névrendszertani vizsgálatok” címet viselő fejezet a névadási motivációval foglalkozik, egyúttal áttekintést ad a kutatásban megjelenő különféle tipológiai kísérletekről is. Hasznos, hogy a mű kitér az európai névkutatásban megfigyelhető tendenciákra, véleményekre. Eredményeit táblázatos formában rögzíti, ami jól áttekinthetővé teszi a nagy mennyiségű adathalmazt.

A vizsgált nevek funkcionális és szemantikai elemzésével foglalkozó fejezet több érdekes észrevételt is tartalmaz. Figyelemre méltó például a Tót név gyakorisága a népnévből képzett személynevek között (47%-ot tesz ki, ami csaknem ugyanannyi, mint a 15 egyéb népnév részesedése). A foglalkozásnevekkel összefüggésben tett megállapítás, miszerint a leggyakoribbak és leginkább öröklődőek azok a személynevek voltak, amelyek a legalapvetőbb iparcikkek előállításával kapcsolatosak (szabó, varga, kovács stb.) párhuzamot mutat a jobbági személynevek országos jellegzetességeivel, azaz nem helyi sajátosságról van ebben az esetben szó. A helynévi eredetű személynevek közül a legtöbbször előfordulók viszont csak a település belső topográfiájára (vég, szél, dombi stb.) és a nagyobb tájegységekre utalnak.

A keresztnévek esetében a munka a névgyakoriságot is vizsgálja és arra az eredményre jut, hogy az egyes korszakokban nincs nagy különbség a 30 leggyakoribb keresztnév tekintetében. Érdekes, hogy a keresztnév csak ritkán öröklődik a jobbágycsaládon belül. A vizsgálható *filius*-os névkapcsolatokból (301 fiú és 246 apa neve) csak két esetben száll apáról fiúra, ami elég meglepő adat. Azaz a névtöröklés ebben a korszakban még nem volt tendencia, vélhetően csak a reformációval válik gyakorivá.

Összevetve az anyagot további vizsgálatokkal, megállapítható, hogy a névdivat az országban aránylag egységes volt a korszakban, de helyi sajátosságok olykor azért kimutathatók. Ilyen például a László név gyakorisága Kisvárda környékén, amihez hozzá kell tenni azt is, hogy ez nem a helyi egyház patrocíniumával állt kapcsolatban, hanem azzal a közhiedelemmel, miszerint a település templomának alapítása Szent Lászlóhoz köthető.

Ha a térség korabeli női keresztnéveit nézzük, akkor ugyanezt az egységes jelleget figyelhetjük meg. A leggyakoribbak ennek tükrében az országosan is roppant népszerű Katalin, Margit, Anna és Ilona voltak.

Az ismertetett két monográfia és a hozzájuk tartozó, több száz oldalas adattárak a fentiek alapján komoly előrelépést jelenthetnek tehát a középkori személynévkutatásban. Módszertani szempontból remekül összefoglalják azokat a problémákat, amelyekkel a kutatóknak meg kell küzdenie, a tömördek felsorolt példával pedig megfelelően alátámasztott megállapításokat tesznek a személynévadásban bekövetkező változásokról. Remélhető, sőt, joggal elvárható, hogy lesz majd folytatása a megkezdett vizsgálatoknak. A 14. és 15. századból már százezres nagyságrendben állnak rendelkezésünkre a különféle társadalmi körből származó személynevek, amelyek összegyűjtésével és hasonló elemzésével még pontosabb képet kaphatnánk a személynévadásban megfigyelhető fejlődésről, a kronológiai és területi eltérésekről. Slíz Mariann és N. Fodor János munkái a középkori társadalomtörténet kutatóinak is számos fontos eredményt tartogatnak, ezért a két monográfia forgatása a történettudomány képviselői számára is hasznos lehet.

Gulyás László Szabolcs

SÁTORALJAÚJHELY

(Magyar várostörténeti atlasz 2. – Hungarian Atlas of Historic Towns No 2.)

Szerk.: Tringli István

MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2011. 81 o.; 12 fol.

A városok egy-egy korszakbeli kinézetét és morfológiai változásait történetírók, térképészek vagy épp festők az elmúlt évszázadokban sokféleképpen próbálták meg bemutatni. Európa